

Черник П.П., Черник Ю.В.

Геополітичні аспекти українсько-японської співпраці в глобальному контексті

УДК 327.5:32.001(477+52):341.7

Черник П.П.,
кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри іноземних мов
та військового перекладу
Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного
Черник Ю.В.,
молодший науковий співробітник
науково-організаційного відділу
Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного

У статті комплексно проаналізовано стратегічні політичні передумови українсько-японського діалогу сучасності. Визначено основні геополітичні аспекти, які впливають на стосунки між нашими державами. Доведено, що Японія є глобальним союзником України у протистоянні з Росією, так як обидві країни мають схожі територіальні проблеми: Японія – з Північними Курилами, Україна – з анексованими Росією Кримом і Донбасом. Розглянуто питання нарощування економічної співпраці між державами, що, у свою чергу, впливає на зміцнення геополітичного статусу обох країн.
Ключові слова: українсько-японська співпраця, економічна співпраця, геополітичний статус.

В статье комплексно проанализированы стратегические политические предпосылки украинско-японского диалога современности. Определены основные геополитические аспекты, которые влияют на отношения между нашими государствами. Доказано, что Япония является глобальным союзником Украины в противостоянии с Россией, так как обе страны имеют схожие территориальные

проблемы: Япония – с Северными Курилами, Украина – с аннексированными Россией Крымом и Донбассом. Рассмотрены вопросы наращивания экономического сотрудничества между государствами, что, в свою очередь, влияет на укрепление геополитического статуса обеих стран.
Ключевые слова: украинско-японское сотрудничество, экономическое сотрудничество, геополитический статус.

The article gives multifaceted analysis of strategic political preconditions of Ukrainian and Japanese dialogue of our times. It identifies principal geopolitical aspects influencing the relations between our states. It proves that Japan is a global ally of Ukraine in conflict with Russia since both countries face similar territorial problems: Japan with Northern Kuril Islands and Ukraine with the annexed by Russia Crimea and Donbas. The article deals with the issue of developing economic cooperation between the states which in its turn influences on strengthening geopolitical statuses of both countries.
Key words: Ukrainian-Japanese cooperation, economic cooperation, geopolitical status.

Певною мірою українсько-японські відносини є унікальними. Незважаючи на те, що відстань між Києвом і Токіо становить понад 8 тис. км, ми маємо всі підстави назвати відносини між Україною і Японією дружніми й надзвичайно перспективними. Ідентичність підходів до багатьох актуальних міжнародних питань, відсутність будь-яких політичних проблем у двосторонніх відносинах становлять основу подальшого розвитку взаємовигідних відносин між Україною і Японією в політичній, економічній і гуманітарній сферах. Україна і Японія мають дві схожі проблеми – окупація Росією української та японської територій: в Україні – Крим і частина Донбасу, в Японії – чотири південні острови Курильської гряди. Саме тому відразу після незаконної анексії Криму Росією Токіо підтримав Київ і приєднався до всіх західних санкцій проти РФ. Також обидві країни пережили катастрофи на атомних електростанціях.

Крім цього, Японія та Україна мають багато інших спільних рис. Децентралізовані унітарні держави, які об'єднують багатомільйонне населення, зі своєрідним геополітичним розташуванням, що вбачає вихід до стратегічно-важливих акваторій. І Японія, й Україна, пережили період феодалної роздробленості та пройшли важкий період воєн, перш ніж об'єднатися в єдині держави, що нині побудовані на принципах демократії, поваги до закону та прав людини тощо. Тому вивчення українсько-японських стосунків у розрізі

глобальної геополітики сучасності більш ніж актуальне.

Варто констатувати, що наявного матеріалу, присвяченого цій проблемі доволі багато, однак, з огляду на швидкоплинність геополітичних перетрубацій у сучасному світі та безумовну актуальність тематики в контексті розробки ефективної зовнішньополітичної стратегії України, питання вивчення українсько-японських стосунків потребує постійного уточнення й оновлення.

Мета роботи – комплексний аналіз геополітичних аспектів українсько-японської співпраці на сучасному етапі в широкому глобальному контексті, особливо в частині геополітичного протистояння з експансіоністською політикою сучасної Росії.

В основу роботи покладено методологію геополітичного дослідження, яка утвердилася в науці про міжнародні відносини під впливом критичних підходів кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття й актуальної дискусії щодо глобалізації [1; 3; 7].

Зазначимо, що суто політичні контакти між Україною та Японією мають доволі насичений і тривалий характер, що вилилося в низку державних візитів очільників України до Японії за останні двадцять п'ять років.

Так, свого часу Японію відвідали Л. Кучма в березні 1995 року, В. Ющенко в липні 2005 року, В. Янукович у січні 2011 року. У ході цих візитів

закладені політичні підвалини співробітництва між Україною та Японією, які вивели увесь комплекс двосторонніх українсько-японських відносин на якісно новий партнерський рівень. Протягом 25 років існування дипломатичних відносин між країнами надзвичайно активними були двосторонні контакти на парламентському рівні. Голови українського і японського парламентів і депутати за ці роки здійснили десятки взаємних візитів. Голова Верховної Ради України В. Литвин відвідав Японію двічі – у травні 2003 року й у березні 2012 року, Голова Верховної Ради України А. Парубій відвідав Японію в лютому 2017 року. Першим і поки що єдиним візитом до Японії на рівні прем'єр-міністра був візит Ю. Тимошенко в березні 2009 року. Практично щороку відбувалися взаємні візити очільників українського та японського МЗС і їхніх заступників. Отже, протягом чверті століття між Києвом і Токіо підтримувався досить активний політичний діалог, який становить основу співпраці між обома країнами в торговельно-економічній, науково-технічній, культурній і гуманітарній сферах тощо. Однак найрезультативнішим візитом варто вважати візит до Японії президента П. Порошенка у квітні 2016 року. Про що поговоримо дещо пізніше [2].

А зараз коротко розглянемо найважливішу політичну тему в українсько-японському діалозі, а саме територіальні аспекти протистояння як України, так і Японії з Російською Федерацією та вироблення спільних підходів у вирішенні цих питань.

Отже, Японія, як і решта цивілізованих країн, була переконана, що після розвалу СРСР Росія піде шляхом демократизації, очікуючи позитивних зрушень у двосторонніх відносинах. Проте така концепція зазнала повного фіаско з приходом до влади В. Путіна та його спробою відновити статус РФ як наддержави [13].

Варто зазначити, що «потуги» прем'єр-міністрів Японії шляхом дипломатії повернути контроль над належними їм островами Ітуруп, Кунашір, Шікотан і Хабомай до певної межі супроводжувалися створенням позитивного образу Росії в очах пересічних японців. Цьому до недавнього часу сприяли як японські ЗМІ, що активно висвітлювали обстановку на Сході Європи з позиції Москви, так і численні продукти масової культури тощо [13].

До кризи в Україні Японія під керівництвом прем'єр-міністра С. Абе була націлена на досягнення історичного прориву у відносинах із Росією. Упродовж перших чотирнадцяти місяців перебування на посаді прем'єр-міністр С. Абе зустрівся з Президентом Росії В. Путіним п'ять разів. Основна мета цих зустрічей – вирішення надто важливої для Японії територіальної проблеми Курильських островів. Проте криза в Україні та санкції щодо

Росії з боку країн «Великої сімки» поставили під сумнів утілення курсу Японії на поліпшення відносин із Росією. У таких обставинах перед Японією постав нелегкий вибір: переслідувати свої національні інтереси або приєднатися до міжнародного співтовариства та засудити агресію Росії проти України. Однак Японія підтримала територіальну цілісність України й увела санкції проти Росії (єдина країна азійського регіону [14]). Признання анексії Криму Росією могло б також створити небезпечний міжнародний прецедент. Для Японії дуже важливо зберегти контроль над островами Сенкаку, оскаржуваними Китаєм у Східно-китайському морі [11, с. 407].

Окремою темою для Японії в контексті кримської кризи стала інтенсифікація стосунків між Росією та Китаєм на фоні її міжнародної ізоляції у зв'язку з санкціями, введеними після анексії Кримського півострову [11, с. 407].

Отже, бачимо, що кримська криза 2014 року стала своєрідним каталізатором подальшого розвитку двосторонніх відносин і показала готовність Японії поступитися своїми національними інтересами заради підтвердження статусу глобальної держави. Саме в розпал цієї кризи відбувся перший візит прем'єр-міністра Японії до України. Зміни в геополітичній ситуації навколо України та формування політичного трикутника Україна-Японія-Росія мали неоднозначні наслідки для Японії. В умовах міжнародної ізоляції Росії бажання Японії виступити посередником в українському питанні дало їй можливість обґрунтувати необхідність зустрічі з президентом Росії В. Путіним, під час якої сподівалися торкнутися питання Курильських островів, вирішення якого є одним із найважливіших зовнішньополітичних завдань сучасної Японії.

Тут розглянемо проблематику українсько-японських стосунків саме через російську призму японської політики.

Після анексії Криму японська сторона відмовилась від консультацій щодо зняття частини санкцій проти Росії, і така позиція залишалася незмінною до кінця 2016 року. Однак у грудні 2016 року в Токіо пройшли російсько-японські консультації міністрів закордонних справ і міністрів оборони – перша подібна зустріч із 2013 року. Власне, тоді, чотири роки тому, формат «2+2» і був створений [6].

Рішення про проведення зустрічі міністрів стало одним із результатів грудневої зустрічі лідерів двох держав – японського прем'єра С. Абе та російського президента В. Путіна. Головною метою зустрічей стало обговорення форм прикордонного співробітництва, в тому числі й економічного.

Зрозуміло, що необхідність конструктивного діалогу назріла давно, подальше зволікання з

погляду японських інтересів буде шкідливим. Адже з усіх найважливіших для Токіо питань, порушених під час консультацій, – північнокорейські ядерні та ракетні випробування, довіра в Східній Азії, транспортне й енергетичне співробітництво в регіоні, реформування ООН, нарешті, укладення мирного договору та вирішення територіальної проблеми – для успіху необхідні узгоджені дії Росії і Японії. Але залишається питання: чому С. Абе, який є послідовним і вірним прихильником військового й політичного союзу із США, настільки очевидно відходить від загальної політичної лінії «Великої сімки» й усього глобального Заходу [6]?

Після грудневого саміту 2016 року в японських ЗМІ з'являються коментарі, які вказували на незмінність зовнішньополітичного курсу, неприйняття анексії Криму та засудження деструктивних дій Росії на сході України. Навіть перед самим початком двосторонніх зустрічей в офіційному коментарі японського МЗС черговий раз було сказано про «неприпустимість силової зміни Москвою статус-кво в міжнародних відносинах».

У зв'язку з цим показовою є підсумкова прес-конференція, яка завершила консультації в форматі «2+2». І виступи чотирьох міністрів, і, по суті, протокольні питання представників японської та російської преси стосувалися виключно далеких проблем. І якщо відсутність українського питання можна ще пояснити небажанням господарів засмучувати російських гостей, то щодо Близького й Середнього Сходу, традиційно важливого для Токіо, або Центральної Азії, яка формально продовжує залишатися одним із зовнішньополітичних пріоритетів Японії, таке пояснення нічого не дасть.

Японський міністр закордонних справ Ф. Кісіда лише побіжно згадав сирійський та український конфлікти, об'єднавши їх однією фразою. Глобальний статус чи регіональні перемоги? І в цьому відображено наявний розлом між позицією С. Абе й поглядами більшості сьгоднішніх провідних політиків Японії.

С. Абе залишається продовжувачем традиції, закладеної ще за часів сходження на початку 1970-х років на японський політичний Олімп К. Танакі. На кілька десятиліть метою японського істеблішменту став рух до статусу глобальної держави, до ролі одного зі світових лідерів. Але з 1990-х років цей шлях ставав щораз складнішим, економічні кризи підточували фінансову міць Токіо, а мінливий глобальний політичний ландшафт вимагав раз у раз відволікатися на поточні, гостріші виклики. У результаті до кінця першого десятиліття вже нашого століття переосмислення місії Токіо у світі призвело до все більш явного відходу від глобальних завдань на користь інтересів регіональних. Цьому посприяли і зрушення

у світовій торгівлі в бік Азії, і зростання Китаю. Японія більше поглинена регіональними проблемами та інтересами. Сьогодні С. Абе виглядає чи не останнім апологетом глобального статусу Японії.

У відносинах із Росією залишається величезний пласт питань, що виходять далеко за регіональні рамки. Яскравим контрастом із зустрічами міністрів був грудневий саміт С. Абе і В. Путіна, який охопив воістину глобальний порядок: крім звичних питань, тут були Афганістан й Південна Азія, допомога Африці та міграційна проблема Євросоюзу. Токіо сьогодні шукає в зближенні з Росією традиційний для сучасного світу спосіб підтвердження статусу Японії – визнання її глобальної ролі з боку великої держави (С. Абе неодноразово давав зрозуміти, що визнає за Росією такий статус), тобто порядок діалогу з Москвою буде підтвердженням самостійності Токіо в глобальній політиці [6].

Сьогодні Токіо водночас не задоволений російським ревізіонізмом, солідарний із позицією Росії з корейської проблеми і сподівається на нейтралітет Москви в протистоянні з КНР. Порядок японської політики багатомірний і ні один із вимірів, включаючи кризу у відносинах Росії із Заходом, не може стати її віссю: це не сумісно з прагненням до глобального статусу, який, за визначенням, передбачає унікальність власного порядку, її прив'язку виключно до складного плетіння власних інтересів у всіх куточках світу.

Однак наступники С. Абе швидше за все або згорнуть зближення з Москвою, розмінявши його на ще більш тісну співпрацю з США, або порозуміються з Росією в регіональних питаннях за рахунок не важливих для Токіо питань, наприклад, пов'язаних зі Східною Європою. Питання за межами АТР можуть перетворитися для Токіо в підлеглі більш істотним інтересам, стануть потенційними «донорами» для вирішення найбільш важливих завдань. І тоді Москва, не кажучи вже про Україну, стане рідкісним гостем у стратегічних планах Токіо, а інтерес до подій на західних кордонах Росії згасне. Японський урок – для України більш вигідна Японія С. Абе. Нагадаємо, що Японія – єдина держава в Азії, яка ввела обмежувальні заходи проти РФ, вона була співавтором Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджувала анексію Криму Росією [8].

Також зазначимо, що в нелегкій політичній ситуації, що склалася в Україні у 2014 р., японський уряд позитивно сприйняв обрання П. Порошенка Президентом України. Тому тут буде доцільно проаналізувати візит президента України до Японії 5–7 квітня 2016 року, так як, на нашу думку, він став визначальним не тільки з погляду геополітики, а й покращив взаємні економічні стосунки, котрі в сучасному світі мають неабияке значення [10].

Отже, у квітні 2016 року Президент України П. Порошенко здійснив офіційний візит до Японії. У ході візиту Глава Української держави був прийнятий Імператором Японії Акіхіто, провів переговори та зустрічі з прем'єр-міністром Японії С. Абе, спікером Палати представників Парламенту Японії Т. Осімою, головою Палати радників Парламенту Японії М. Ямадзакі та головою японської парламентської Асоціації дружби «Японія-Україна» Е. Морі.

Під час зустрічі з представниками Японської федерації бізнесу «Кейданрен» Президент України запросив японські компанії інвестувати в Україну й узяти участь у приватизації українських портів та об'єктів енергетики. Глава держави повідомив, що у 2015 році український експорт до Японії зріс на 12%. П. Порошенко закликав японських бізнесменів повною мірою скористатися тими можливостями, які надає запровадження зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом.

У рамках візиту президента українські фахівці з Мінекономторгу мали зустріч із керівництвом Японської організації зовнішньої торгівлі, під час якої обговорили питання співробітництва у сферах машинобудування, авіабудування, ІТ, легкій промисловості й аграрній галузі. Сторони домовились опрацювати питання відкриття в Україні офісу зазначеної організації для об'єднання зусиль щодо збільшення українського експорту до Японії. Досягнута також домовленість про співпрацю відповідних українських структур із Японським агентством міжнародного співробітництва. Президент також подякував за інвестиції в Україну японській корпорації «Фуджікура» [2].

Загалом можемо стверджувати, що візит П. Порошенка до Японії був надзвичайно важливим і продуктивним, що відображено в багатьох сферах, а також сприяло відзначенню 2017 роком Японії в Україні. Уважаємо, що рік Японії має бути не просто обміном культур, ця подія має охопити ширші сфери та закласти довготривалі підвалини для співробітництва між державами [12].

Крім того, японський уряд уперше запросить 12 молодих хлопців і дівчат з України на два місяці в межах проекту обміну молодими лідерами. Японський уряд, як правило, обирає для обміну 10 країн, кожна з яких надсилає 12 молодих людей. Цього року це буде переважно молодь із країн тихоокеанського регіону й уперше з України.

Безумовно, чи не найважливішою сферою українсько-японського діалогу є економіка. Так, у 2015 році Японія посіла четверте місце серед торговельних партнерів України в країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону. Двосторонній товарообіг між Україною та Японією у 2015 році становив 617,8 млн. дол. США та зменшився порівняно з 2014 роком на 24,9% (для порівняння: у 2013 році

українсько-японський товарообіг становив 1 млрд. 466 млн. дол. США). При цьому експорт товарів з України до Японії становив 235,6 млн. дол. США і збільшився на 12,4%, а імпорт японських товарів в Україну становив 382,2 млн. доларів США, зменшившись на 37,6%. У структурі українського експорту до Японії за цей період переважали поставки зернових культур (40,9%), тютюну (24,1%), руди, шлаків і попелу (23,4%), алюмінію та виробів із нього (5,2%). Японський імпорт до України представлений більше ніж на 50% продукцією високотехнологічних виробництв, зокрема машинобудуванням – легкові автомобілі та інші транспортні засоби, а також шини і трансформатори [2].

Прямі інвестиції з Японії в Україну становлять близько 200 млн. дол. США. З урахуванням прямих інвестицій філій японських корпорацій, розташованих у Європі, японські інвестиції в економіку України становлять 300 млн. дол. США. Найбільший обсяг японських інвестицій залучено у сферу торгівлі й ремонту автомобілів (60%) і переробну промисловість (35%). Основні японські бізнес-структури, що працюють в Україні: «Сумітомо», «Іточу», «Міцуї», «Марубені», «Міцубісі», «Соджіц» [2].

На умовах співфінансування в рамках спільного зі Світовим банком проекту «Позика на політику розвитку» натепер загальна сума допомоги Україні з боку Японії становить 1,8 млрд. дол. США, з яких 1,1 млрд. дол. США піде на реконструкцію Бортницької станції аерації в Києві. Загальний пакет допомоги Україні з боку Японії на суму 1,84 млрд. дол. США є найбільшим серед усіх країн світу. У серпні 2014 року урядом України було отримано позику Японського агентства міжнародного співробітництва в обсязі 100 млн. дол. США. Японські компанії готові надати грант на суму 60 млн. дол. США для модернізації турбін Трипільської та Зміївської ТЕС, що входять у поки що державну компанію «Центренерго», яка підлягає приватизації. Згадані японські компанії також готові брати участь у тендерах із будівництва гідроелектростанцій в Україні [2].

З огляду на високу платоспроможність Японії, яка на 60% залежить від імпорту продовольства, її ринок є надзвичайно перспективним для українських виробників сільськогосподарської продукції. Протягом останніх років Україна щорічно постачала до Японії зерна на 330 млн. дол. США, що становить більше 70% усього українського експорту до цієї країни. У 2015 році частка експорту українських зернових культур до Японії збільшилася вдвічі і становила 148 млн. дол. США. І це попри фактичну заборону з боку Росії транзиту української продукції до країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Натепер уряди України і Японії розглядають можливість реалізації про-

ектів у галузі вдосконалення матеріально-технічної бази українських аграрних господарств, у т. ч. логістики, елеваторного господарства й експортних терміналів, за рахунок залучення японських технологій та інвестицій із перспективою збільшення експорту аграрної продукції в Японію [2].

У 2007 році було започатковано новий формат українсько-японського співробітництва «ГУАМ – Японія». Офіційний Токіо розглядає країни ГУАМ як «нові рубежі японської дипломатії». Сьогодні відбулося вже 6 зустрічей у цьому форматі, остання – у березні 2012 року в Посольстві України в Токіо. Співпраця у форматі «ГУАМ – Японія» становить інтерес для японської сторони у сфері туризму, обміну досвідом щодо запобігання надзвичайним ситуаціям і ліквідації їх наслідків, забезпечення енергетичної безпеки, удосконалення інфраструктури транспортного коридору ГУАМ. Інакше кажучи, Японія розглядає країни ГУАМ як елемент японського «шовкового шляху» в Європу. Крім того, Японія має намір додатково надати Україні 3,5 млн. євро для будівництва сховища ядерного палива в Україні, а також започаткування японською компанією страхування експорту й імпорту кредитної лінії для України розміром близько 269 млн. дол. США, що сприятиме стабілізації економіки та соціальної ситуації в Україні [2].

Також Японія надала кошти на модернізацію 125 вагонів Київського метрополітену задля покращення їх енергоефективності. Крім того, Японія реалізує в Україні унікальний проект «Кусаноне». У рамках цієї програми в середньому Японія щорічно фінансує від 10 до 15 проектів. За цим проектом Японія отримує 150–160 запитів. На стадії роботи з документами їхня кількість скорочується приблизно до 50. Середній розмір допомоги – \$100 тисяч на проект. Зокрема, фінансується модернізація шкіл, які мають проблеми з протіканням дахів чи щільністю шибок тощо [4]. Чималу допомогу надала Японія Збройним Силам України, особливо на медичне обладнання для військових шпиталів [5]. До речі, саме військова тема може стати доволі перспективною. Цей напрям підтримав голова українського парламенту під час свого візиту в Японію в лютому 2017 року. Коментуючи високий рівень підготовки сил Самооборони Японії, голова українського парламенту зауважив: «Для мене було відкриттям у багатьох моментах, наскільки потужними сьогодні є сили Самооборони Японії. І я справді вважаю, що нам треба розвивати співпрацю і в безпековій сфері». А. Парубій повідомив, що запропонував японським військовим провести «спільне навчання українських військових сил із силами Самооборони Японії» [9].

Отже, після окупації Кримського півострова Росією у 2014 року Японія підтримала суверенітет і територіальну цілісність України, стала одним

із найвпливовіших захисників інтересів України у форматі «Великої сімки» та на міжнародній арені загалом, що сприяло подальшій розбудові політичного співробітництва між двома країнами. Водночас проблема Криму поставила перед Японією дилему вибору між національними інтересами та її іміджем гравця на міжнародній арені. Для України ці події підвищили знаковість російського фактору в українсько-японських відносинах і висвітлили потенційні ризики, пов'язані з можливістю вирішення проблеми Курильських островів і поліпшення відносин між Японією та Росією.

Спільність підходів і позицій із питань вирішення багатьох актуальних міжнародних питань і відсутність будь-яких проблемних ознак у політичній площині співробітництва між Україною та Японією сприяють подальшій інтенсифікації наявного потенціалу обох країн і закладають міцний фундамент для плідного розвитку всього спектру відносин.

Саме тому для України дуже актуальним є подальше включення Японії як важливого гравця на міжнародній арені у вирішення проблеми окупації Кримського півострова Росією; інтенсифікація політичного діалогу з широкого кола питань двостороннього співробітництва на найвищому рівні; належне та своєчасне виконання обов'язків щодо отримання фінансової допомоги, наданої Японією на підтримку реформ в Україні; дбайливість у залученні фінансових можливостей Японії до реконструкції східних регіонів України й поглиблення співпраці в таких важливих напрямках, як подолання наслідків аварій на АЕС, «зелені інвестиції» та економічне співробітництво.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи теорії міжнародних відносин : [навчальний посібник] / [М. Бучин, М. Гетьманчук, У. Льницька та інші]. – Львів : Академія сухопутних військ, 2010. – 240 с.
2. Волович О. Японія – наш надійний друг і глобальний партнер / О. Волович // Free voice analysis center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iac.org.ua/yaponiya-nash-nadiyniy-drug-i-globalniy-partner/>.
3. Геополітика України (Військовий аспект) : [навчальний посібник] / [Л.П. Шлемкевич, П.П. Ткачук, М.П. Гетьманчук та інші]. – Львів : Військовий інститут, 2004. – 835 с.
4. Гомон Д. Посол Японії про анексію Криму, переселенців Донбасу та японські інвестиції в Україну / Д. Гомон // Еспрасо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2016/05/05/posol_yaponiyi_v_ukrayini_yaponskym_kompaniyam_potribno_aktivno_rozreklamuvaty_ukrayinu.
5. ЗСУ отримали \$ 1,85 млрд. допомоги від Японії / Цензор. Нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.censor.net.ua/news/419123/zsu_otrymaly_185_mlrd_dopomogy_vid_yaponiyi_poltorak_onovleno.

6. Константинов В. Урок для України: що штовхає Японію на дружбу з Росією? Токіо шукає спосіб підтвердження своєї глобальної ролі / В. Константинов // Апостроф [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/article/world/asia/2017-03-26/urok-dlya-ukrainyi-chto-tolkaet-yaponiyu-na-drujbu-s-rossiey/11145>.

7. Кудряченко А. Геополітика / А. Кудряченко, Ф. Рудич, В. Храмов. – К. : МАУП, 2004. – 293 с.

8. Не варто очікувати скасування Японією санкцій проти РФ – дипломати / Ukraine crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/50871-japan-instytut-svitivoi-polityky>.

9. Парубій запропонував японцям провести спільні військові навчання / Depo.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.depo.ua/ukr/politics/parubiy-zaproponuvav-yaponcyam-provesti-spilni-viyskovy-navchannya-20170228528441>.

10. Політичні відносини між Україною та Японією / Посольство України в Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://japan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-japan/diplomacy>.

11. Удовік В.В. Українсько-японські відносини крізь призму окупації Криму Росією / В.В. Удовік //

Гілея : збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : Гілея, 2016. – Випуск 113. – № 10. – С. 406–410.

12. Українсько-японські відносини наповнюватимуться новим змістом на благо народів обох країн – держави відзначають 25-річчя встановлення дипломатичних відносин / Президент України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/ukrayinsko-yaponski-vidnosini-napovnyuvatimutsya-novim-zmist-39758>.

13. Харитонов А. Поверніть нам «Чешіма-реттоу»: ліберальний погляд на проблему північних територій Японії / А. Харитонов // Ліберально-демократична ліга України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ldlu.org.ua/department-of-foreign-affairs/chishima_rettou.

14. Японія стала єдиною країною Азії, яка підтримує санкції проти РФ через окупацію Криму / Уніан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/1702157-yaponiya-stala-edinoyu-krajinoyu-aziji-yaka-pidtrimue-sanktsiji-proti-rf-cherez-okupatsiyu-krimu-posol.html>.